

KAVRAM İNCELEMELERİ V.

H a k i k a t K a v r a m ı ü z e r i n e 2 (*)

Nusret HIZIR

Doğru, bir Kiplik (Modalité) midir? :

1 - Son yıllarda, ikiden fazla hakikat-değerli (polivalentes, plurivalentes, mehrwertig) mantıklar kurulmuştur. Bunlar, önermeleri ayıran doğru, yanlış hakikat-değerlerine, mümkün, imkânsız, zorunlu (zarurî) gibi yeni hakikat - değerleri katmakla elde edilen genişlemelerdir¹. Doğru ile yanlış katılan bu kavramlar, çoğu zaman mantık ve felsefe tarihinde Kiplik (Modalité) adı altında tanılan kavramlardır. Bu sebeple, ikiden fazla hakikat-değerli mantıklara, Kiplik mantığı (logique modale, Modalitätenslogik) da denir. Bu olayın bir sonucu olmak üzere kiplikler ilgi uyandırmaya başlamış, felsefe ve mantıkta epey zamandır sözleri geçmez olan bu kavramlar, yeni mantık araştırmalarında yer almıştır.

2 - Kipliklerin tarihi üzerinde durmaksızın şukadarını kaydedelim ki bunlar, ilköğretilerden beri tanılmaktadır. Aristoteles, mantığının oldukça önemli bir bölümünü² bu kavramlara hasretmiştir. Kant'ta kiplikler, kategorilerin 4 üncü bölümünü teşkil eder. Kant, bilindiği gibi, gerçek, imkân, zorunluluk kategorilerini temele koymakta ve bunlara, sırasıyla, Aristoteles'te bulunan asertorik, problematik, apodiktik yargılarını (hükümlerini) tekabül ettirmektedir³. Burada görüyoruz ki, asertorik, problematik, apodiktik yargılarla bunlara tekabül eden gerçek, imkân, zorunluluk kategorileri, üçer üçer aynı plânda bulunmaktadırlar. Halbuki asertorik bir önermenin doğruluğu sadece bir doğruluk iken, apodiktik önermenin zorunlu bir doğruluk, problematik önermenin mümkün bir doğruluktur. Demek ki, doğru ile yanlış, önerme hakkında mantık sisteminin dışından verilmiş bir yargı ise, kiplikler, bu yargı üzerine yürütülmüş başka meriteden birer yargıdır. Buna paralel bir incelemeyi doğrudan doğruya kategoriler üzerinde de yapabiliriz: gerçek, sadece gerçek ise, zorunluluk, gerçeğin zorunluluğu, imkân da gerçeğin imkânı olacaktır. Öyle ise, gerçeğe hakikat'in tekabül ettiğini kaydederek şunu diyebiliriz: Kant'ta hakikatın kiplik olup olmadığı bahsinde bir karışıklık, bir vuzuhsuzluk vardır. Çünkü, asertorik'in aynı plânda alınması, doğru'nun kiplik olduğu düşüncesini desteklemekle beraber, bütün bu kavramların mâna bakımından karşı-

* Krş. Bu Dergi, C. XIII, Sayı 4 (Aralık 1955).

¹ Nusret Hızır. İkiden fazla hakikat-değerli Mantığın temel kavramları hakkında, bu Dergi, - C. III, Sayı 2 (Ocak-Şubat 1945).

² Aristoteles. Organon III. - I. Analitik. Bölüm 8 dev.

³ Kant. Kritik der Reinen Vernunft. - Transcendentale Logik (Trans. Analytik).

laştırılması sonunda görüyoruz ki, aksine, doğru, kiplik olamayacaktır (Aynı cinsten önermeleri alan Aristoteles için de durum bunun benzeridir).

3 - Doğru'nun kiplik olup olmadığı düşüncesi, yalnız Kant'ta değil, daha modern düşünürlerde de dikkate değer bir vuzuhsuzluk içinde kalmıştır. Brunschvicg'in⁴, 'La modalité "du cela est" est la réalité, demesi, yukarda Kant münasebetiyle öne sürülen sebeplerden ötürü, doğru'yu kipliğe sokmak gayreti sayılabilir. René Poirier, türlü alanların hakikat kavramlarını gözönünde tutarsak, doğru'nun bir kiplik olduğunu anlarız, diyor⁵. Poirier'in demek istediği şudur: Madem ki fizik alanında deneye dayanan yani kesin olmıyan (eski terimi ile problematik olan) bir doğru, matematikte ise, zorunlu (totolojik) bir doğru bahis konusudur, o halde doğru, problematik ve zorunlu ile birlikte kiplikler arasına girmektedir. Burada doğru bir nokta sezilmiş olmakla beraber (bk. aşağıda 7c) muhakeme kusurludur, çünkü bir alanın zorunlu doğru'yu, öbür alanın problematik doğru'yu kullanması, bu zorunlu ile problematiği, doğru'nun birer sıfatı olmaktan ve onunla aynı plânda (Russell'in ifadesi ile aynı tipten) olmamak durumundan kurtarmaz. Moasil'e göre,⁶ doğru'nun kiplik olabilmesi için, önermeyi yargı haline sokmak, yani, mantıkta sadece önermeler bütününe görmeyip, önermek fiilini de gözönünde bulundurmak gerekir. O zaman,

A, B'dir : A'nın B olduğunu tasdik ediyorum,

A, B değildir: A'nın B olduğunu reddediyorum, mânasına gelir. Böyle olunca: A'nın B olması mümkündür.

A'nın B olması zorunludur

A, sadece B'dir, aynı plâna girecek, bunlar arasında ancak bir derece farkı bahis konusu olacak, en zayıfı problematik, ondan daha kuvvetlisi asertorik, en kuvvetlisi de zorunlu yargı olacak. Burada olumsal (contingent) yerine mümkün (possible) kullanıldığını bir yana bırakalım, bu muhakemenin de sakat olduğu besbellidir, çünkü: doğru ile yanlış ve kiplikler, vâkıa meta-lojiktirler, fakat mantık üzerine öne sürülmüş yargılara temeldirler; oysa ki burada sözü geçen derece farkları, mantık üzerine yürütülmüş meta-lojik yargılarda değil, benim yargıları öne sürdüğüm sırada bana hâkim olan psikolojik durumlardadır.

4- Doğru'nun kiplik olup olmadığı meselesine karışıklık getiren bir nokta da şudur: İkidenden fazla hakikat-değerli mantıkların bazıları temele: doğru, yanlış, belirsiz kavramlarını⁷, diğer bazıları: doğru, yanlış, ispat edi-

⁴ Léon Brunschvicg, La Modalité du Jugement, p. 118, 2 e édition, Paris 1934.

⁵ R. Poirier, Logique et Modalité du point de vue organique et physique, p. 6, Hermann et Cie Paris 1952.

⁶ G. Moasil, Remarques sur la Logique modale du Concept, p. 5 et suiv. Bucarest 1941.

⁷ Hans Reichenbach, Philosophical Foundations of Quantum Mechanics, (sonunda 3 hakikat-değerli mantığın kuralları üzerine, parag. 32) 2. edition, Berkeley and Los Angeles 1946. Krş. Gerhard Frey, Bemerkungen zum Problem der mehrwertigen Logiken. Actes du Congrès international de Philosophie, Bruxelles 1953. Vol. V. p. 53-58.

lemez kavramlarını⁸, bunların yanında da belirli mantıkçılar doğru, yanlış, mümkün'ü koyuyorlar⁹. Doğru, yanlış, belirsiz kavramlarını alan mantıkla, doğru, yanlış, mümkün kavramlarını alan mantık arasında büyük bir prensip farkı yoktur, çünkü bu sonuncudaki mümkün, belirsiz'e tekabül etmektedir; bildiğimiz gibi, mümkün, aslında, içinde çelişki taşımayan, yani saçmanın (absurde'ün) selbidir. Halbuki burada temele konmuş olan mümkün, doğru ı ile, yanlış o ile ifade edildiği halde 1/2 ile gösterilendir, yani olsa olsa belirli olmıyan demek olacaktır. İmdi, doğru ile belirsiz aynı plândadır (aynı tip'tendir). Doğru ile günlük hayatın mümkün'ü de aynı plândadır; fakat günlük hayatın mümkün'ü, şimdi bahis konusu ettiğimiz mantıkların kullandığı anlama uygun olarak, belirsiz'dir.-Buradaki yanlış, bir kelimeyi yanlış kullanmaktan ileri gelmektedir: Belirsizle doğru aynı seviyeden olduğundan, belirsizden başka bir şey olmıyan mümkün de aynı seviyeden olacaktır. Fakat sonra mümkün, belirsiz anlamında kalacağı yerde muhteva değiştirmekte ve mantığın mümkün'ü olmaktadır; böylece de kiplik olmıyan mümkün, kiplik sayılacak ve doğru ile bir plânda alınacaktır.

5 - Demek ki doğru'nun kiplik olup olmadığı meselesi, karışık bir durum arz etmektedir. Bu karışıklıktan doğan rahatsızlık, düşünürler tarafından duyulmamış değildir. Nitekim Hans Reichenbach¹⁰ mantığın kiplik denen kavramlarla genişletilmesi işini, keyfî, belirsiz diye vasıflandırmaktadır.

6- Bu karışık durumdan sıyrılmak için, ilkin kiplikleri mümkün olduğu kadar eksiksiz olarak, tespit edelim: Bunun için elimizde, kiplikleri şimdiye kadar en tam olarak veren Carnap'ın aşağıdaki cetveli vardır:¹¹

Necessary zorunlu
 Impossible imkânsız
 Contingent olumsal
 Non-necessary zorunlu-değil
 Non-contingent olumsal değil
 Possible mümkün.

Görüldüğü gibi, listede doğru ile yanlış kavramları yoktur, o halde:

a) Doğru ile yanlış, klâsik anlamda kiplik değildirler, fakat:

b) Kipliklerin, mantık bakımından başlıca vasıflarının (yani onların mantık bünyesini belirleyen vasıfların) ne olduğu üzerinde durmak gerekiyor: Bu yapılmıca görülür ki, kipliklerin ana-vasıfları ve fonksiyonları, zarf (adverbe) olmak değil, önerme üzerine meta-lojik ifadelerle

⁸ L. E. J. Brouwer, Intuitionisme en formalisme'in İngilizce tercümesi: Bulletin Americ. Mathemat. Soc. 20. 1913. Aynı yazar: Intuitionistische Betrachtungen über den Formalismus (Sitzungsber. der Preuss. Akad. der Wiss. 1928).

⁹ J. Lukaziewicz, Über die dreiwertige Logik, Lemberg 1920.

¹⁰ Hans Reichenbach, Wahrscheinlichkeitslehre, Leyden 1934. S. 366 ff.

¹¹ Rudolf Carnap, Meaning and Necessity, Second Impression, Chicago 1948 p. 175.

temel olmaktır. Doğru ile yanlış, önerme hakkında meta-lojik ifadeler olduklarından -klâsik anlamda değil!- bu anlamda kiplik'tirler.

Şimdi çelişik gibi görünen a) ile b) iddealarının birbirine uygun olduğunu gösterelim: Dediğimiz gibi, doğru, yanlış, klâsik kiplikler, önermeleri birbirinden ayırmaya yarayan, önermeler üzerinde yargı temelleri olduklarına göre, kiplik kavramını genişletmek ve bu vasfa sahip her kavrama kiplik demek gerekir. Ancak, doğru ile yanlış, doğrudan doğruya önermeyi belirliyen kiplik iken, klâsik kiplikler, doğru ile yanlış'ın ne gibi doğru, yanlış olduğunu belirleyen kipliklerdir (bk. yuk. No 2). Yani, doğru bir önerme nasıldır? sorusunun cevabıdır.

7 - İncelememizden şu sonuçları çıkarabiliriz:

a) İki mertebeden kiplik vardır: Doğru ile yanlış, birinci mertebeden, klâsik kiplikler ikinci mertebededir. Bunlar, Russell'in anladığı gibi, başka başka, fakat birbirinin hemen ardı sıra gelen tip'tendirler. Aslında, A önermesi doğrudur, denebilir, fakat A önermesi zorunludur denememesi gerekirdi; günlük hayat dilindeki alışkanlıkların etkisi ile bunu söylüyoruz; korrekt ifade ile, ancak meselâ: A önermesinin doğruluğu zorunludur denebilmelidir.

b) İkidenden fazla hakikat-değerli mantığın temeline, meselâ: doğru, yanlış, mümkün, zorunlu, imkânsız kavramları konamamalıdır, çünkü bunların hepsi kiplik olmakla beraber başka başka tiptendirler ¹².

c) Aslında, hiçbir doğru hiçbir yanlış yoktur ki, ikinci mertebeden diye adlandırdığımız bir kiplik ile belirlenmiş olmasın; o halde iki hakikat-değerli mantık da bir türlü kiplik mantığıdır. Başka deyimle, kiplik mantığı olmıyan mantık yoktur. Ancak, iki hakikat-değerli mantıkta, formel sistemin belirli bir alana uygulanmasında yapılan birebir tekabül (correspondance univoque-eindeutige Zuordnung) ile elde edilen tefsir sayesinde ki, mantık, kiplik mantığı, hem de her iki mertebeden kipliği olan bir mantık olacaktır. Misal: İki hakikat-değerli mantığı klâsik fizige uyguladığımız zaman, doğru, olumsal doğru olacaktır. Matematiğe uyguladığımızda ise, zorunlu doğru olacaktır; yani muhtevalı alan, düşünüş sistemi olan iki hakikat-değerli mantığın kipliğini belirleyecektir.

d) Bir önermenin önerme olması için zorunlu şart, birinci mertebeden kipliği (doğru, yanlış) olmasıdır. Fakat bu yeter şart değildir. Bir de ikinci mertebeden kipliği olması gerekir. Daha doğrusu, ikinci mertebeden kipliği de olmıyan önerme yoktur; bu kiplik, çok kere belirsizdir, yahut bilinmemektedir.

Sonuç olarak, mantık sistemlerini, hakikat-değerleri bakımından şöyle ayırt edebiliriz:

¹² Krş. Nusret Hızır, Bu Dergi, C. III, Sayı 2 (bk. yuk. Not. 1).

1. *İki hakikat-değerli mantıklar*: İkinci mertebeden kipliklerin belirlenmesini muhtevalı alana bırakanlar (yani bu kipliklerin muhtevalı alandan gelen "ilham" üzerine belirlenmesi hali).
2. *İkiden fazla hakikat-değerli mantıklar*: İkinci mertebeden kiplikleri formel sistemin içinde derpiş edenler.

İkiden fazla hakikat-değerli mantıkların, iki hakikat-değerlinin bazı hallerde yetersiz olmasından meydana geldiği biliniyor. Öte yandan, ikiden fazla hakikat-değerlilerin, çoğu zaman mantık bakımından pürüzlü olduğunu da gördük (bk. 7 b). Bu durumda mantıkçıya şu iş düşüyor: Bilinen şekilde çok değerli olmayıp bunların görmek istedikleri vazifeye yeter vasıfta bulunan bir mantığın, iki hakikat-değerli sistemin sınırları içinde kurulup kurulmayacağını araştırmak.
